

Інформаційні ресурси в інших галузях права

УДК 343.2+340.13+007.51+165.12

РАДУТНИЙ О.Е., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, член ВГО “Асоціація кримінального права”

ДОДАТКОВІ МЕТОДИ У ПІЗНАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

***Анотація.** Проблема вибору методів пізнання кримінально-правових ідей, норм та правовідносин розглянута під кутом зору можливості застосування додаткових у порівнянні зі звичайними засобів, методів і прийомів метафізики як науки про буття і суще, що можуть бути ефективними на стадії інформаційного етапу розвитку людства. Окремо розглянуто два різновиди правової реальності: інтерсуб’єктивну, яку людина переживає й через це поділяє з іншими людьми, та її протилежність – моносуб’єктивну правову реальність.*

***Ключові слова:** методи пізнання, метафізика, правова реальність, інтерсуб’єктивна й моносуб’єктивна правова реальність.*

***Аннотация.** Проблема выбора методов познания уголовно-правовых идей, норм и правоотношений рассмотрена посредством возможности использования дополнительных в сравнении с привычными способов, методов и приемов метафизики как науки о бытии и сущем, что может оказаться эффективным на стадии информационного этапа развития человечества. Отдельно рассмотрены две разновидности правовой реальности: интерсубъективная, которую человек переживает и посредством этого разделяет с другими людьми, и ее противоположность – моносубъективная правовая реальность.*

***Ключевые слова:** методы познания, метафизика, правовая реальность, интерсубъективная и моносубъективная правовая реальность.*

***Summary.** The problem of choosing methods of knowledge of criminal law ideas, regulations and relationships considered through the possibility of using additional, as compared to the usual, methods and techniques of metaphysics as the science of being and heart of the matter, which can be effective at the stage of the information stage of development of mankind. Two kinds of legal reality are considered separately: intersubjective, which person is going through, and thereby shares with other people, and its opposite – monosubjective legal reality.*

***Keywords:** methods of knowledge, metaphysics, legal reality, intersubjective and monosubjective legal reality.*

***Постановка проблеми.** Методологія будь-якого наукового пошуку складається з визначення об’єкта і предмета дослідження, а також вибору засобів, методів, принципів і прийомів його пізнання. Осмисленням цих питань переймались Аристотель, Платон, Ф. Бекон, П.Л. Бергер, Н.Х.Д. Бор, Г. Галілей, Г.В.-Ф. Гегель, Е.Г.А. Гуссерль, Ч.Р. Дарвін, Ю. Дрогобич (Ю.М. Котермак), А. Ейнштейн, І. Кант, Г.В. Лейбніц, М.В. Ломоносов, Г. Лукман, Д.І. Менделєєв, І. Ньютон, І.П. Павлов, С.Л. Франк та ін.*

Окремим аспектам методології правових дисциплін приділено значну увагу у працях В.К. Бабаєва, М.І. Бажанова, В.І. Борисова, Г.А. Гаджієва, В.М. Горшенєва, В.С. Зеленецького, Б.О. Кістяківського, С.І. Максимова, І.С. Ноя, М.І. Панова, В.М. Сирих, Є.В. Спекторського, В.В. Сташиса, О.В. Стовби, В.Я. Тація, З.П. Тростюка, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Метою статті є визначення можливості застосування окремих засобів, методів, принципів і прийомів метафізики як науки про буття і суще для пізнання кримінально-правових ідей, норм та правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Вибір методів прямо залежить від об’єкта та предмета дослідження, якими щодо кримінального права виступають відповідні правові норми, пов’язані з ними суспільні відносини, ідеї й теоретичні надбання науковців, що в сукупності свого невичерпного переліку утворюють окрему правову реальність.

Також він на пряму пов’язаний з кількістю та специфікою явних та умовних середовищ, щодо яких відбувається дослідження. З фундаментальних дисциплін добре відомо, що вибір позиції, з якої спостерігач вивчає досліджуваний об’єкт, теж впливає на інструментарій методів та засобів пізнання. Так, згідно до принципу корпускулярно-хвильового дуалізму, будь-який об’єкт може бути описаний як за допомогою математичного апарату, що базується на хвильових рівняннях, так і на підставі формалізму, що ґрунтується на уявленні про нього як про частку або систему часток. Класичним прикладом є методи дослідження фотону світла як електромагнітної хвилі або частинки залежно від способу спостерігання та завдань дослідження.

Питання про кількість реальностей, яку сприймає людина, споконвіку бентежило кращі уми минулого й сучасності. Зокрема, на думку І. Канта, наявність у складі нашого досвіду ідеальних елементів, які філософ називав формами людської свідомості, спростовує ідею наявності лише однієї об’єктивної реальності – того, що іменується емпіричною дійсністю [9], та вказує на множинність просторів. Виокремлення й вивчення іншої реальності – реальності ідей – має своїм фіксованим початком роздуми Платона в його діалозі “Федон, или О душе” [12].

На наших очах відбувається збільшення кількості реальностей за рахунок появи в кінці ХХ ст. ще одного простору – віртуальної реальності [1, с. 5]. У зв’язку із цим, як зазначається в науковій літературі [7, с. 14], праву, як самостійній реальності, було кинуте серйозний виклик.

З погляду прихильників психологічної теорії права (Г. Тарда, Л.І. Петражицького) право виникло як результат біологічних і психологічних чинників, які виступають такими ж справжніми різновидами реальності, як економічні й політичні процеси [13, с. 48]. Б.О. Кістяківський зазначав, що право має витоки не лише з фізичної (упредметненої) та психічної реальностей [10, с. 116].

На думку видатного філософа й релігійного мислителя С.Л. Франка, суспільне життя, частиною якого є право, становить собою своєрідну сферу буття, яка не може бути повністю віднесена ні до матеріального, ні до психічного аспекту [17, с. 17]. Право неможливо углядіти тільки в упредметненій матеріальній реальності, як безпідставно його віднести й до суто психічних проявів людини.

Не викликає сумніву той факт, що поряд зі сферою об’єктивної дійсності, яка сприймається нами наочно і пліне у визначеному часі і конкретному просторі (до речі, для різних об’єктів та їх систем по різному), існує царина невидимого, яка не наділена темпоральними характеристиками. Але ж однією з властивостей ідеальних форм якраз і є їх існування без зміни поза часом і простором. Згідно з позицією засновника феноменології німецького філософа Е.Г.А. Гуссерля [5], саме такими є математичні й логічні поняття і співвідношення. Отже, вони існують в якомусь іншому плані (або вимірі) буття.

Зазвичай людина, можливо, і не помічаючи цього, сприймає світ, який насправді складається з множинності реальностей. Окремі з них є інтерсуб’єктивними, інші – моносуб’єктивними. Інтерсуб’єктивність певного виду реальності полягає в тому, що

людина поділяє цю сферу буття навколо себе ще й з іншими людьми. Так, до інтерсуб’єктивних реальностей відносять повсякденне життя, гру, спільні видовища, релігійні обряди тощо. Реальність повсякденного життя об’єктивована ще до початку народження індивіда. Народжуючись, він потрапляє в конкретне матеріальне середовище й в заздалегідь сформовану певну систему моральних, політичних і релігійних поглядів. Ця реальність існує й до народження людини, поза її існуванням та незалежно від неї, хоча в подальшому інколи з’являється можливість впливати на цю реальність, змінюючи її мінімально (наприклад, організація свого власного куточку життя, свідомий перехід в інше релігійне сповідання тощо), або, за певних умов, максимально (зміна інформаційного змісту та матеріальних умов життя багатьох з оточуючих людей, зміна вектору релігії для цілих етносів або окремих племен, напр., діяння фараона Аменхотепа IV (Ехнатона) щодо зміни традиційних релігійних уявлень у давньому Єгипті, прозріння Мойсея, що мали наслідки не тільки для його народу пастухів у пустелі, але й наступного величезного християнського світу тощо).

Інтерсуб’єктивну реальність людина поділяє з іншими людьми навколо себе, що для всіх них означає загальну спільність уявлень про світ і його побудову, відносини між собою, призначення та способи використання оточуючих матеріальних предметів. Наприклад, людина може спільно поділяти з іншими такі види реальності, як гра (в середовищі діти перебувають більше часу і частіше, але існують й ділові ігри, тренінги і практичні семінари для дорослих), видовищний захід (з того моменту, як у театрі розпочинається вистава, всі – і глядачі, й актори – переходять певну умовну межу і деякий час перебувають в іншій реальності, яка беззаперечно для всіх відрізняється від повсякдення, а по закінченні повертаються до звичайного стану, обстановки та форм сприйняття).

Моносуб’єктивну реальність людина не поділяє ні з ким. Так відбувається під час сновидіння або особистих теоретичних роздумів сам на сам. Сюди не відносяться колективні практики сновидіння або обмін інформацією в ході наукової або іншої дискусії чи обговорення.

Інтерсуб’єктивне оточення сприймається реальним не тільки однією людиною, а всіма, хто є включеним в ці потоки. Моносуб’єктивна реальність є дійсною тільки для людини, що її переживає.

Інтерсуб’єктивна реальність характеризується просторовою структурою й темпоральністю, моносуб’єктивна сприймається поза часом і простором.

Перехід від однієї реальності до іншої (наприклад, з інтер- в моно- або навпаки), а також між різними пластами всередині однієї реальності (з повсякденного життя у гру й навпаки) сприймається як своєрідний динамічний сплеск, викликаний переключенням уваги: краще за все цей феномен ілюструється тим станом, який відчуває людина, що прокидається від сну [3, с. 19], або коли вольовим зусиллям різко та недвозначно припиняється гра, яка стала занадто агресивною чи нестерпною.

Феномен правових ідей, законодавства та пов’язаних з ними суспільних відносин, безумовно, належить до інтерсуб’єктивної реальності, яку кожний суб’єкт правовідносин поділяє з іншими. Між тим, під час замислення над духом закону (на відміну від його букви) людина залишається один на один із собою та власним світом уявлень про справедливість [15, с. 116-122], відплату, рівність, неупередженість тощо.

На думку Г.А. Гаджієва, з якою слід погодитись, правова реальність включає в себе і саме право, і юриспруденцію, що його вивчає [7, с. 28]. При цьому, як вдало було помічено одним з основних теоретиків правового позитивізму та основоположником концепції конституційного суду й конституційного контролю Г. Кельзенем [6],

правознавство може лише описувати право, але, на відміну від останнього, не може нічого наказувати. Сформульовані правознавством висловлення можуть бути істинними або помилковими, в той час як установлені владою норми припису можуть бути лише дійсними або недійсними [18, с. 71].

Реальність інтерсуб’єктивного оточення досліджується за допомогою емпіричних методів пізнання, основними з яких є спостереження, експеримент, опис, вимірювання й моделювання, і таких теоретичних методів пізнання, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, ідеалізація, історичний і логічний методи тощо.

Кримінальне право і кримінально-правові відносини в якості інтерсуб’єктивної реальності, зазвичай, досліджуються за допомогою наступних загальнонаукових і спеціальних методів: філософського (діалектичного) та формально-логічного – при дослідженні елементів (їх ознак) складу злочину та формулювання понять і вироблення пропозицій щодо вдосконалення, історико-правового – для з’ясування факторів соціальної обумовленості кримінально-правового захисту певних відносин, догматичного – при аналізі змісту законодавчих положень, системно-структурного аналізу – для дослідження системи норм, що регулюють певні відносини, порівняльно-правового – для виявлення різних підходів правового регулювання кримінальної відповідальності у кримінальному законодавстві зарубіжних країн і КК України, конкретно-соціологічного – при вивченні матеріалів судової практики та позиції суддів судів загальної юрисдикції тощо.

Методами пізнання моносуб’єктивної реальності виступають метафізичні засоби – метод істини [8], феноменологічний (Е.Г.А. Гусерль), рефлексивний (М. Блондель), засоби екзистенціалізму (К. Ясперс, Г. Марсель, П. Тілліх, М.О. Бердяєв, Л.І. Шестов), герменевтики (Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор, М. Хайдеггер), діалогу й інтерсуб’єктивності (М. Бубер, О. Розеншток-Хюссі, М.М. Бахтін, Е. Левінас, К.-О. Апель) тощо.

Відповідно до методу істини необхідно виявити загальні властивості мови задля виявлення загальних властивостей реальності: той, хто здатен зрозуміти мову іншої людини, повинен усвідомити його уявлення про світ незалежно від того, вірним воно є чи ні; необхідно виключити викривлення розуміння окремих слів або обертів мови співрозмовника навіть тоді, коли ми вважаємо, що він помиляється.

Метою феноменології є дослідження світу через вивчення свідомості людини як основи всього пізнання. Сучасне кримінальне право так само значну увагу приділяє усвідомленню (напр., фактичних обставин, суспільної небезпечності вчинюваного діяння) і психічному ставленню (напр., до можливих або неминучих наслідків) – ст. ст. 23 – 25 КК України, можливість усвідомлювати розглядає у якості інтелектуальної ознаки осудності (ч. 1 ст. 19 КК України), принцип суб’єктивного ставлення покладено в основу обвинувачення, що імперативно впливає на кваліфікацію протиправних діянь [напр., залежно від того, як особа сприймає обставини навколо, зокрема, вважає себе непоміченою, хоча насправді за нею спостерігали інші люди, кримінально-правова оцінка її дій буде не в якості відкритого викрадення чужого майна (грабіж – ст. 186 КК України), а як крадіжки (ст. 185 КК України), тобто таємного викрадення чужого майна] тощо. Схожим чином Е.Г.А. Гусерль [5] вважав, що починати вивчення життєвого світу і науки треба з дослідження свідомості, тому що реальність доступна людям лише через свідомість. У зв’язку з цим важливою є не тільки сама реальність, а те, як вона сприймається та осмислюється людиною.

Рефлексія спрямована на усвідомлення себе як особистості, у соціально-психологічному вимірі вона означає усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють інші люди, що має безпосереднє відношення до предмету кримінального права та, крім того, є предметом доказування у кримінальному процесі (ч. 1 ст. 91 КПК

України). Насправді, такі прийоми, як “рефлексивний консиліум” (обговорення учасниками усім складом або малими групами будь-якої конкретної професійної проблеми (ситуації), аналіз її, пошук альтернативних шляхів розв’язання), “рефлексивні дебати” (ігровий прийом по типу “сократичного діалогу”), “рефлексивне інтерв’ю” (комунікативна методика, яка розвиває як мистецтво задавати питання, так і внутрішню установку на вдумливий пошук відповіді) тощо, фактично є загальнопоширеними у науці кримінального права та в учбовому процесі.

Згідно до герменевтичного підходу не існує ізольовано ані горизонт минулого, ані горизонт сучасного, але існує їх синтез, адже горизонт минулого залучений у процес безперервного формування сучасності та майбутнього. Для ведення діалогу з минулим (а кримінально-правові правовідносини між державою та суб’єктом злочину практично завжди побудовані на постфактум дослідженні вчиненого протиправного діяння) слід реконструювати запитання, відповіддю на яке є досліджуване явище. Під час дослідження певного тексту (документу, нотаток, листування тощо) необхідно виявити того, кому цей текст відповідає на порушені ним питання. Потім слід задати це запитання собі як своє власне і актуальне. Поєднання минулого та сучасного розкриє повною мірою зміст питання та відповіді на нього. У такий спосіб здійснюється сходження до єдиного горизонту – розуміння минулого як сучасного.

Метод діалогу та інтерсуб’єктності передбачає зацікавлений прояв суб’єктами взаємодії налаштованості проймається думками, емоціями, вчинками іншого, співвідносити їх із власним суб’єктивним досвідом і ціннісними установками. Специфічними комунікативно-спрямованими принципами при цьому виступають інтерсуб’єктивність (здатність усвідомлювати свою приналежність до спільноти (напр., нації, народу), сприймати специфічно національний (або груповий) образ світу, певні традиції, духовні цінності і пріоритети), інтерактивність (здатність взаємодіяти, ініціювати, підтримувати діалог, виконувати спільні завдання), екзистенціальність (здатність сприймати явище як самобутній суб’єкт спілкування, досвід якого є цікавим і особистісно значущим, виражено і відповідально ставитися до ситуації особистісного вибору), емоційність та рефлексивність (здатність співпереживати, знімати внутрішнє емоційне напруження), ейдетичність (здатність візуалізувати власне сприйняття певного явища) тощо.

Втім, детальний опис кожного з згаданих методів виходить за межі цієї наукової статті, але не являє собою таємниці для допитливого шукача.

Метафізикою, слідом за Аристотелем та його учнями, прийнято називати науку про буття і суще [2, с. 118]. Світ метафізики – це одночасно і світ віри, але і світ буття явищ, що виходять за межі сучасного наукового досвіду. Буття становить собою єдність минулого, теперішнього й майбутнього, поєднання всіх реальностей, що його складають.

Спираючись на філософсько-правові ідеї Г.В.-Ф. Гегеля, видатний вітчизняний правознавець І.В. Михайловський, поряд з М.І. Вавіловим та К.Е. Цюлковським, обґрунтував один з важливих принципів – принцип єдності світу: земне життя з усіма його проявами є лише нескінченно малою часткою світового життя; фізичний порядок життя на Землі – це тільки прояв фізичного порядку життя всесвіту, соціальний порядок суспільства людей є лише часткою світового розумно-морального порядку [4, с. 244].

Висновки.

Напевно, настав час відкинути попередні ярлики й неупереджено вивчити можливість застосування згадуваних метафізичних методів дослідження права взагалі і кримінального права, зокрема. Це стосується також методів догматизму, еkleктики й софістики, що були попередньо засуджені і викреслені з наукового обігу з політичних та ідеологічних міркувань.

Як відзначає Г.А. Гаджієв [7, с. 42-43], юристи, що хизуються своїм реалізмом, рішуче залишають осторонь як метафізику взагалі, так і метафізику юриспруденції, зокрема. Але при цьому вони залишають поза увагою існування двох реалізмів:

- а) емпіричної, дослідницької науки, яка нічого не визнає, крім факту, і
- б) метафізики, яка приймає конкретним фактом предмети своєї віри.

Вони залишають поза увагою і те, що самі занадто наближаються до реалізму другого типу, не помічаючи як останній найчастіше нагадує реалізм тих схоластичних метафізиків Середньовіччя, які, на відміну від номіналістів, визнавали за універсалиями, за абстрактними поняттями реальне, конкретне буття.

Але ж світ права є особливим виміром, що надбудовує юриспруденцію над емпіричною дійсністю, коли вона користується не тільки передумовами морального життєрозуміння, які теж можливо визнати повністю метафізичними, а й значною кількістю презумпцій, конструкцій і фікцій, що є дуже далекими від матеріальної дійсності [16, с. 60].

Перспективи подальших досліджень. З огляду на те, що завданням будь-якого наукового пізнання є виявлення сутності досліджуваного явища, зокрема, правової реальності та її невід’ємної частки – галузі кримінально-правових ідей, законодавства і правовідносин, вважаємо можливим запропонувати використання окремих методів пізнання, які історично й методологічно закріплені за метафізикою – наукою про буття і суще. Запрошуємо до більш широкого обговорення проблематики, порушеної в цій публікації.

Використана література

1. Антонова О.А. Теория и практика виртуальной реальности : (логико-философский анализ) : монография / О. А. Антонова, С. В. Соловьев. – С-Пб. : Изд-во СПбГУ, 2008. – 168 с.
2. Аристотель. Метафизика ; [пер. с греч. П.Д. Первова и В.В. Розанова]. – М. : Изд-во Ин-та философии, теологии и истории св. Фомы Аквинского, 2000. – 232 с.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания : монография / П. Бергер, Т. Лукман ; [пер. Е. Руткевич]. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
4. Бернацкий Г.Г. Онтологические основания естественного права в учении И.В. Михайловского // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 244-250. – (Изд-во С.-Пб. ГУ).
5. Гуссерль Е.Г.А. – (“Вікіпедія”). – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/гуссерль_эдмунд
6. Кельзен Г. – (“Вікіпедія”). – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/кельзен_ганс
7. Гаджиев Г.А. Онтология права : критическое исследование юридического концепта действительности : моногр. / Г.А. Гаджиев. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. – 320 с.
8. Девідсон Д. Метод істини в метафізиці / Д. Девідсон ; [пер. А.Л. Нікіфорова]. – Режим доступу : <http://philosophy.ru/library/davidson/meta.html>
9. Кант І. Критика чистого розуму. – Режим доступу : <http://philosophy.ru/library/kant/01/00.html>
10. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право : очерки по методологии соц. наук и общ. теории права / Б.А. Кистяковский. – М. : М. и С. Сабашниковы, 1916. – 704 с.
11. Лосев А.Ф. Платон. Аристотель : монография / А.Ф. Лосев, А.А. Тахо-Годи. – М. : Мол. гвардия, 2005. – 392 с.
12. Платон. Диалог “Федон, или О душе”. – Режим доступа : <http://www.plato.spbu.ru/TEXTS/PLATO/phedo.htm>
13. Пиголкин А.С. Теория государства и права : учебник / А.С. Пиголкин. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – 613 с.

14. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність юридичної особи стане кроком до закріплення віртуальності життєвого простору // Електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”. – № 1/2011. – Режим доступу : <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>

15. Радутний О.Е. Справедливість як принцип кримінального права // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. міжнар. наук.-практ. конф., (11 – 12 жовт. 2012 р.) ; голов. ред. В.Я. Тацій – Х. : Право, 2012. – 632 с.

16. Спекторский Е. Юриспруденция и философия // Юрид. вестн. : журн. Моск. юрид. общ-ва, издаваемый при содействии С.-Пб. юрид. об-ва и об-ва им. А.И. Чупрова для разработки обществ. наук ; под общ. ред. Б.А. Кистяковского, при участии А.С. Алексеева и др. – Кн. II. – М. : 1913. – 329 с.

17. Франк С.Л. Реальность и человек. Метафизика человеческого бытия : монография / С.Л. Франк. – СПб. : 1997. – 360 с.

18. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. К XIII конгрессу Междунар. ассоц. прав. и соц. философии (Токио, 1987). – Сб. переводов. – Вып. 1 ; отв. ред. Кудрявцев В.Н., Разумович Н.Н. ; [пер. Лезов С.В., Пивоваров Ю.С.]. – М. : Изд-во ИНИОН РАН, 1987. – 195 с.

~~~~~ * * * ~~~~~